

СМСНОВА Л. В., к. філол. н., фахівець Лиманської філії УкрДУЗТ

АБРАМСЬКА І. Б., ст. викладач

Український державний університет залізничного транспорту

Харків, Україна

АКТУАЛІЗАЦІЯ ТА ПАСИВІЗАЦІЯ ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ В КІНЦІ XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

У кінці XX – на початку XXI століття з поміж лексико-семантичних змін, що активно відбуваються в українській мові, на особливу увагу заслуговують процеси актуалізації та пасивізації лексичних одиниць.

«Коли якась звичайна лексема виявляє не відповідну її лексичному статусу системну активність, то можна з упевненістю говорити про значення й актуальність номінованого нею явища чи поняття в житті суспільства» [4, с. 313].

Мовознавці виокремлюють дві головні причини актуалізації лексичних одиниць: 1) повернення до активного вжитку слів разом із реаліями й поняттями, які вони позначають (акція, акціонер, комерція, оренда); 2) стилістична трансформація лексики: розширення сфери вживання слів, які в радянський період справді були рідковживаними, а нині активізувалися через посилену увагу суспільства до української історії та мови (тризуб, гривня, гетьман) [2, с. 17].

Докорінні перетворення в Україні в кінці XX – на початку XXI століття актуалізували в українській мові значний масив лексики. Хоча О. А. Стишов відзначає, що дієслів у мову входить набагато менше, ніж іменників і прикметників [3, с. 191], однак виявлено досить великий шар дієслівних новотворів. Актуалізовані в сучасній мовній практиці дієслова неоднорідні за диференціацією та лексикографічним опрацюванням.

Однією з кількісно найбільших актуалізованих лексико-тематичних груп є релігійна лексика. Мовна актуалізація релігійної лексики спричинила повернення в мовний актив значної кількості дієслів на позначення явищ духовно-релігійної сфери: християнізувати, сповідатися, причащатися, соборуватися, хреститися, канонізувати, грішити, замолувати, божитися, покаятися, христосатися, постувати, висвячувати та ін. Актуалізація релігійної лексики безпосередньо пов'язана з процесом відродження української нації, повернення соціуму до загальнолюдських цінностей, моральних орієнтирів [1, с. 80].

Оновлення словникового складу української мови відбувається не тільки за рахунок внутрішніх входжень, а й через поповнення його новими словами (неологізмами, лексичними інноваціями).

Зосереджуючи увагу на хронологічному змісті поняття неологізм, або інновація, до цієї групи відносимо слова, що з'явилися й поширилися в українській мові в кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Лексичні інновації репрезентують різні сфери життєдіяльності людини: суспільно-політичну: губернаторствувати (ВТССУМ-2001), економічну: спонсорувати (СУМ-2016), дотувати (ВТССУМ-2005), медичну: передозувати (СУМ-2016), диспансеризувати (СУМ-2016); військову: замуштрувати (СУМ-2016), окупувати (ВТССУМ-2005); сферу будівництва: наштукатурити (СУМ-2016), прооціфити (ВТССУМ-2005); культури та мистецтва: відрежисувати (СУМ-2016), конферувати (СУМ-2016), проанонсувати (СУМ-2016), кулінарії: спасерувати (СУМ-2016), фаршувати (СУМ-2016); науки і техніки: відксерокопіювати (СУМ-2016), відсканувати (СУМ-2016), переформатувати (СУМ-2016), заархівувати (ВТССУМ-2005) тощо.

Проте не всі лексичні одиниці, що нині активно функціонують у мовленні, кодифіковано в сучасних словниках, що можна пояснити відставанням лексикографічної практики від фіксації реалій сьогодення.

Багато нових дієслів – лексеми, що утворено від іменників іншомовного походження (переважно слів та кальок, запозичених з англійської мови). Запозичення значної кількості іншомовних слів можна пояснити поширенням в українському житті нових реалій, на позначення яких в українській мові поки що бракує назв-відповідників. Неабияку роль відіграють і соціально-психологічні причини запозичень: мовці часто надають перевагу словам, які на певному етапі є більш престижними й модними, тощо.

Демократизація суспільного життя зумовила з'яву й актуалізацію в українській мові розмовних лексичних одиниць: виматюкати (СУМ-2016), відшабашити (СУМ-2016), дожимати (СУМ-2016), допетрати (СУМ-2016), змахлювати (СУМ-2016), ішачити (ВТССУМ-2005), кайфувати (ВТССУМ-2001) та ін. Книжна лексика, яка є переважно нейтральною, стандартизованою, доходить переважно до розуму сприймачів інформації. Коли б автори в мас-медіа використовували лише названі одиниці, то це втомлювало б сухістю й одноманітністю, нецікавістю. Тому працівники мас-медіа долають стереотипи книжного стилю шляхом орозмовлення літературного стандарту, використовуючи можливості експресивно-оцінного зниженого словотворення, в якому стилістичний ефект досягається завдяки зіткненню розмовних і книжних елементів.

Літературну мову поповнюють професіоналізми й професійні жаргони, що активно функціонують та набувають статусу кодифікованих: розмочувати

«спорт. Відкривати рахунок, одержавши перше очко» (СУМ-2016, с. 990), архівувати «інформ. Перетворювати/перетворити файл, що зберігається в доступному для читання та редагування вигляді, в такий, який займає менше місця на магнітному носії» (СУМ-2016, с. 32).

Свідченням того, що слова актуалізувалися в мовленні, є їхнє переносне, метафоричне вживання, розвиток у семантичній структурі нових значень та розширення сполучуваності. На підставі порівняльного аналізу словникових статей лексиконів різних темпоральних зрізів простежуємо зміни в семантичній структурі багатьох дієслів, які належать до різних тематичних груп. Наприклад, слово колядувати, що мало два значення: «1. Співати колядки, брати участь в обряді, пов'язаному з виконанням цих пісень. 2. перен. Ходити з якою-небудь справою від одного до другого» (СУМ, IV, с. 238), нині в засобах масової інформації почало вживатися ще й із семантикою «брати хабарі»: У суді, де «колядував» Зварич, знайдено мільйонні зловживання (ТСН, 16.04.2009, 17:21).

Зміни в українському суспільстві привели й до пасивізації дієслівної лексики. Коли «явища починають виходити із повсякденного життя, зникає потреба у словах, що їх називають» [4, с. 318]. Так, через процес декомунізації відбулася пасивізація лексики, пов'язаної із соціалістичною епохою: радянізувати «іст. встановлювати радянську владу де-небудь, створювати органи радянської влади» (СУМ, VIII, с. 438), соціалізувати «перетворювати у власність усього суспільства, робити соціалістичним» (СУМ, IX, 475).

Ще однією причиною пасивізації лексем є їхня стильова, нормативна й функційна непридатність через застаріння, немилозвучність, з'яву життєздатніших синонімів і варіантів. У кінці ХХ – на початку ХХІ століття відбувається процес масової їх архаїзації, про що свідчать сучасні лексикографічні словники. Так, у ВТСУМ-2005 не зафіксовано багато дієслів – калюк з російської мови, застарілих, рідковживаних, діалектних слів, наприклад: викушати, дипломатничати, засахарити, знакомити, ізслизнати, обнажати, облагообразити, опалятися, підсахарити, построїтися, покраситися, покушати, случатися, совітуватися та ін.

Отже, докорінні перетворення в Україні виявилися в актуалізації та пасивізації значного масиву дієслівної лексики. Ці процеси засвідчують, що в сучасній українській літературній мові кінця ХХ – початку ХХІ століття проходять два протилежні процеси: переміщення значної кількості лексичних одиниць з периферії лексико-семантичної системи до її ядра й одночасно пересування на периферію мовного вжитку неактуальних лексичних номінацій.

Умовні скорочення назв джерел

ВТССУМ-2001 – Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2001. 1440 с.

ВТССУМ-2005 – Великий тлумачний словник сучасної української мови. з дод. і допов. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. Уклад. І.К.Білодід та ін. Київ: Наукова думка. 1970 – 1980. Т. 1 – 11.

СУМ-2016 – Словник української мови. Уклад. В.В.Жайворонок та ін. Київ: Видавничий центр «Просвіта». 2016. 1320 с.

Список використаних джерел

1. Кабиш О. О. Зміни в семантичній структурі та функціонуванні маркованої лексики. Дис. канд. філол. наук. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ. 2007. 234 с.

2. Мацько Л. І. Українська мова в кінці ХХ ст. (Зміни в лексиці). *Дивослово*. 2000, №4. С.15-20.

3. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації). – 2-ге вид., переробл. К.: Пугач, 2005. 388 с.

4. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії ХХ століття. Дис. докт. філол. наук.: 10.02.01. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ. 2002. 427 с.

ХАРЛАМОВА О.М.

КРАВЧЕНКО О.О.

Український державний університет залізничного транспорту

Харків, Україна

МОВА ТА КОМУНІКАЦІЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Мова та спілкування у більшості своїй є суспільними явищами, які забезпечують одну з основних потреб людини – потребу в спілкуванні, взаємодії, під час реалізації якої людина втілює себе як особистість.

Зі створенням у світі глобального простору спілкування всі сфери людського життя набувають нових рис. Мета цієї доповіді – розкрити особливості сучасних комунікаційних та мовних процесів у суспільстві,